

УДК 343.1

С.Ф. ДЕНИСЮК, докт. юрид. наук, доц.,
Державна податкова адміністрація України в Харківській області

ПРОЦЕС ДОКАЗУВАННЯ НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ: КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Ключові слова: криміналістичне забезпечення, досудове слідство, процес доказування

Процес доказування є складним та багатограним видом правозастосовчої діяльності, спрямованим на встановлення об'єктивної істини по кожній конкретній кримінальній справі. Він потребує належного забезпечення, при цьому, чим складніша кримінальна справа, тим повніше має бути забезпечена діяльність з її розслідування. Не зважаючи на те, що існують різноманітні форми, методи, засоби та напрями забезпечення, вважаємо, що саме для процесу доказування вирішальну роль відіграє забезпечення його науково-технічними досягненнями. Оскільки криміналістика є основним каналом впровадження в процес доказування науково-технічних досягнень, вона задовольняє запити практики, вирішує проблеми застосування досягнень природничих та технічних наук з метою збирання, фіксації та дослідження доказів та ефективного їх використання в процесі доказування в кримінальному судочинстві. Тобто, мова йде про наявність реально існуючого криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві [1].

Важливе значення для розробки зазначеної теми роботи мають фундаментальні праці Ю.П. Аленіна, Р.С. Белкіна, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, А.В. Іщенка, В.О. Коновалової, В.К. Лисиченка, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, В.А. Образцова, М.В. Салтєвського, В.Ю. Шепітька, М.Є. Шумила, О.О. Эйсмана та інших. Означені праці створюють наукову базу теорії доказів, але далеко не всі аспекти теми належним чином вивчені, а деякі виник-

ли останнім часом у зв'язку з перетвореннями в суспільстві, і тому стимулюють необхідність проведення нових досліджень на основі вивчення слідчої практики останніх років і новітніх досягнень криміналістики.

Таким чином, криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві має потребу в подальшому дослідженні, що припускає перегляд і відновлення концептуальних підходів із урахуванням досягнень як сучасної правової доктрини, так і позитивних досягнень правоохоронної практики. Зазначені обставини й обумовлюють мету даної роботи.

На початку слід сказати, що П.Д. Біленчук, А.П. Гель, М.В. Салтєвський та Г.С. Семаков зазначають, що процес доказування на досудовому слідстві передбачає виникнення, пошук, фіксацію, зберігання, обробку та передавання інформації адресату. У кримінальному процесі прийнято розрізняти такі етапи доказування: збирання, дослідження, оцінювання та використання доказів [2, с.9].

Збирання доказів як діяльність складається з таких процедур: пошуку джерела інформації, тобто об'єктів, які «були присутні» на місці події та причино пов'язані зі злочином. Джерелами ідеальних відображень є люди, а матеріальних – тверді, сипкі, рідино- та газоподібні тіла; фіксації джерел інформації, тобто застосування технічних засобів і тактичних прийомів для отримання відбитка джерела інформації у формі, доступній для його сприйняття об'єктами доказування; вилучення джерела інформації з матеріального середовища та його процесуальна фіксація у протоколі слідчої дії; зберігання джерела інформації, тобто вжиття заходів із застосуванням необхідних технічних засобів для створення штучних умов, за яких усуваються природні фактори, здатні руйнувати структуру матеріального джерела.

Зі змісту ст.66 КПК України випливає, що особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор і суд збирання доказів здійснюють шляхом: провадження слідчих дій; вимагання від підприємств, організацій та посадових

осіб і громадян пред'явлення предметів та документів, які можуть встановити необхідні у справі фактичні дані; вимагання проведення ревізій.

Збирання доказів може здійснюватися і в результаті надання даних в органи досудового слідства чи до суду: підозрюваним, обвинуваченим, його захисником, а також потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем та їх представниками; а також будь-якими громадянами, підприємствами, установами і організаціями.

У передбачених законом випадках особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор і суд у справах, що перебувають у їх провадженні, вправі доручити підрозділам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, провести оперативно-розшукові заходи чи використати засоби для отримання фактичних даних, що можуть бути доказами у кримінальній справі.

Дослідження джерел інформації охоплює процедури пізнання їх слідчим, особою, яка здійснює дізнання, судом, прокурором та експертом з метою встановлення наявності відображеної інформації, можливості зарахування її до факту, який потребує доказування, а також наскільки ця інформація узгоджується з іншими доказами.

Р.С. Белкін слушно звертав увагу на те, що дослідження доказів пов'язане з виявленням, пізнанням їх сутності. Воно пов'язане зі збиранням, перевіркою та оцінкою доказів. Дослідження доказів має місце вже у ході виявлення джерел доказової інформації. Особливу роль цей напрям діяльності суб'єктів доказування має у роботі з речовими доказами, де виявлення і розшифровка доказових властивостей останніх найчастіше пов'язані з необхідністю застосування інструментальних та інших методів дослідження. Дослідження доказів у цьому плані має характер з'ясування їх змісту та інформаційного значення [3, с.23].

Оцінювання доказів – це логіко-психологічний процес, під час якого в суб'єкта формується уявлення (упевненість) щодо інформаційної значущості фактичних

даних, тобто інформації, що міститься в її матеріальних носіях, а також щодо причинних зв'язків джерел інформації й достатності сформованого комплексу доказів для прийняття процесуального рішення.

Використання доказів слід розуміти як процедуру оперування ними в доказуванні, тобто надання суб'єктам можливості ознайомитись із джерелом інформації, оцінити фактичні дані, що містяться в ньому, перевірити законність і обґрунтованість вилучення, фіксації, збирання інформації та її процесуального закріплення. Усе це дозволяє кожному учасникові процесу на свій розсуд використовувати джерела інформації в доказуванні.

Таким чином, процес доказування є складною діяльністю як практичною, так і розумовою, що має за мету досягнення істини шляхом встановлення обставин, які мали місце у минулому і становлять предмет дослідження у кримінальній справі. Доказування – єдиний процес, що містить збирання, оцінку, перевірку та дослідження доказів. Отже, це процесуальне доказування, яке можливе лише за допомогою доказів, отриманих та перевірених у встановленому законом порядку. Разом з тим, треба мати на увазі, що слідчий може отримати знання про обставини, які необхідні для правильного вирішення кримінальної справи, не тільки шляхом процесуального доказування, зокрема, сюди відносяться запити на характеризуючі матеріали, результати використання даних криміналістичних обліків, вони не є процесуальними, але їх результати використовуються в процесі доказування. Доказування – це єдиний процесуальний спосіб встановлення та посвідчення обставин, які мають значення у справі, але не єдиний шлях їх пізнання. Так, при провадженні окремих дій слідчий сприймає великий обсяг інформації, яка ще не є доказом, оскільки вона поки ще не набула належної процесуальної форми, не закріплена у відповідних процесуальних документах. І якщо ці фактичні дані з яких-небудь причин так і залишилися незафіксованими, слідчий все ж таки отримав певні знання про обставини, що його цікавлять, пізнав їх.

Доказування здійснюється на всіх стадіях кримінального процесу, на різних його стадіях виявляються ті чи інші особливості, котрі впливають із завдань стадії та процесуальних умов, у яких відбувається процесуальна діяльність. Наявність таких особливостей у доказуванні на різних етапах процесуальної діяльності дає підстави вести мову про різні межі доказування та його предмет.

В.С. Зеленецький розрізняє загальний, родовий, спеціальний та індивідуальний предмети доказування [4, с.33]. О.М. Ларін визначає загальне і родове поняття предмету доказування в кримінальному судочинстві, як систему фактів (обставин), необхідних і достатніх в якості підстав для застосування норм матеріального (кримінального і цивільного) та кримінально-процесуального права при вирішенні кримінальної справи [5, с.260]. Дане визначення відноситься не до всіх стадій кримінального процесу, тому вважати його загальним, родовим буде не зовсім точно.

А.Я. Дубинський вважає за доцільне сформулювати обставини, що входять до предмету доказування у кримінальному судочинстві в цілому, але зазначити, що в процесі перевірки заяв і повідомлень про злочини до порушення кримінальної справи встановлення всіх інших обставин, крім факту вчинення суспільно небезпечного діяння, здійснюється в обсязі, необхідному для прийняття рішення про порушення кримінальної справи чи про відмову в цьому [6, с.61].

М.С. Строгович зазначає, що предмет доказування по кожній справі складається з головного факту, тобто факту встановлення якого складає сутність справи та ряду доказових фактів, з яких робиться висновок про існування або не існування головного факту. Під головним фактом розуміють вину конкретної особи у вчиненні злочину, який їй приписують, під допоміжними – ті факти, за допомогою яких встановлюються суттєві для справи обставини. О.О. Хмиров відзначає, що границі предмету доказування як критерій для визначення завдань доказування мають бути

конкретно окреслені. Включення до предмету доказування проміжних фактів позбавляє його необхідної визначеності [7, с.8–9].

Питання про формулювання предмету доказування має істотне значення, тому що визначеність предмету доказування обумовлює направленість і границі дослідження злочинного діяння. Предмет доказування – програма дій слідчого. Ефективність її буде залежати від того, наскільки вірно вона сформульована.

З цього приводу М.С. Строгович писав, що предмет доказування обумовлює плановість розслідування... цілеспрямованість дій слідчого, прокурора, суду. Якщо у конкретній справі він визначений чітко, слідчий має можливість зосередити увагу на фактах, що дійсно мають значення для правильного вирішення справи, і не відволікатися для з'ясування фактів, які не мають значення для справи [8, с.191].

А.Р. Белкін зазначає, що в криміналістичній методиці предмет доказування по конкретній категорії справ зазвичай називають обставинами, що підлягають встановленню в процесі розслідування. Коло цих обставин, як правило, ширше типового предмета доказування, оскільки включає до себе обставини, що впливають з кримінально-правової характеристики злочинів [9, с.21]. Кожна з таких обставин характеризується різноманітними ознаками, через доказування яких стає можливим відтворити картину (модель) події, яка відбувалася в минулому.

З предметом доказування тісно пов'язане таке поняття як межі доказування. Якщо предмет доказування – це сукупність пошукових фактів, то його межі – такий ступінь достатності і достовірності системи доказів, що дозволяє зробити єдиний і неспростовний підсумок як по кожному елементу доказування, так і у справі в цілому. Вони характеризуються повним, всебічним і об'єктивним дослідженням всіх обставин справи.

Цікавим, на нашу думку, є визначення криміналістичного забезпечення доказування, зроблене І.О. Ієрусалимовим та Ж.В. Удовен-

ко. Під таким вони розуміють діяльність, що спрямована на створення належних умов для впровадження у процес доказування системи криміналістичних знань і відповідне отримання працівниками органів досудового слідства на їх підставі вмінь та навичок з використання наукових криміналістичних рекомендацій, застосування методів і засобів криміналістики з метою запобігання, виявлення, розкриття та розслідування злочинів [10, с.51–56].

Враховуючи мету даної статті, слід вказати на певні напрямки, які повинні сприяти підвищенню ефективності криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві, а саме:

- вивчення потреб практики процесу доказування на досудовому слідстві в криміналістичних знаннях, криміналістичній освіті, криміналістичній техніці;

- розроблення відповідно до виявлених потреб конкретних засобів криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві;

- експериментальна перевірка здійснених розробок та заходів;

- попередня оцінка результатів з позицій їх відповідності цілям і умовам кримінально-процесуальної діяльності;

- інформування адресатів про новинки, що пропонуються та впровадження в діяльність правоохоронних органів;

- безпосередня перевірка практикою впроваджених новинок;

- збір і узагальнення даних про результати застосування і дієвість рекомендацій, що використовуються, з метою встановлення їх характеру.

В той же час, кожен з цих напрямів вимагає свого подальшого розвитку та дослідження.

Таким чином, криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві можна визначити, як самостійну, ефективну, специфічну діяльність відповідних суб'єктів із створення необхідних умов для отримання шляхом криміналістичної

освіти криміналістичних знань та використання криміналістичної техніки в передбаченій законом діяльності суб'єктів процесу доказування на досудовому слідстві по збиранню, дослідженню, перевірці та оцінці фактичних даних (доказів) і використання їх з метою встановлення істини у кримінальній справі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Удовенко Ж. В. Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / Ж. В. Удовенко. – К., 2004. – 18 с.

2. Криміналістика (криміналістична техніка) : курс лекцій / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, М. В. Салтевський, Г. С. Семаков. – К. : МАУП, 2001. – 216 с.

3. Белкин Р. С. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Р. С. Белкин. – М. : Юрид. літ-ра, 1973. – 732 с.

4. Зеленецкий В. С. Предупреждение преступлений следователем / В. С. Зеленецкий. – Х. : Вища школа, 1975. – 171 с.

5. Ларин А. М. Эффективность правовой регламентации доказывания / А. М. Ларин // Советский уголовно-процессуальный закон и проблемы его эффективности. – М. : Наука, 1979. – С. 277–288.

6. Дубинський А. Щодо предмета доказування в радянському кримінальному процесі / А. Дубинський, В. Попелюшко // Рад. право. – 1983. – № 1. – С. 57–61.

7. Хмыров А. А. Косвенные доказательства / А. А. Хмыров. – М. : Юрид. лит., 1979. – 183 с.

8. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – Переработ. и доп. изд. – Т. 1. – М. : Наука, 1968. – 470 с.

9. Белкин А. Р. Теория доказывания / А. Р. Белкин. – М. : Изд-во НОРМА, 1999. – 429 с.

10. Іерусалимов І. О. Криміналістичні аспекти забезпечення процесу доказування на

досудовому слідстві / І. О. Ієрусалимов, Ж. В. Удовенко // Актуальні проблеми криміналістики : матеріали конф. – Донецьк : Донецьк. ін-т внутр. справ, 2001. – С. 51–56.

Денисюк С. Ф. Процес доказування на досудовому слідстві: криміналістичне забезпечення / С. Ф. Денисюк // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 227–231 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11dcfckz.pdf>

Досліджено криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві. Розглянуто позиції авторів щодо проблеми дослідження та визначено напрямки, які повинні сприяти підвищенню ефективності криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві.

Денисюк С.Ф. Процесс доказывания на досудебном следствии: криминалистическое обеспечение

Исследовано криминалистическое обеспечение процесса доказывания на досудебном следствии. Рассмотрены позиции авторов относительно исследуемой проблемы и определены направления, какие должны способствовать повышению эффективности криминалистического обеспечения процесса доказывания на досудебном следствии.

Denysyuk S.F. Process of Proving on Pre-Trial Investigation: Criminalistics Providing

The criminalistics providing of process of proving is investigational on pre-trial investigation. Positions of authors of the relatively investigated problem and directions are certain what must assist the increase of efficiency of the criminalistics providing of process of proving on pre-trial investigation is consider.